

ÓZBEKSTANDA INSAN HUQIQLARI BOYINSHA MILLIY INSTITUTLAR SISTEMASI

Qurbanbaeva Aytgul Uralbaevna

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7315104>

Annotaciya. *Bul maqalada Ózbekstandagi insan huqıqları boyınsha milliy institutlar sistemasi olardıń wákilligi, iskerligi sonday-aq, ġarezsizlikke eriskennen sońǵı insan huqıqları tarawındaǵı ámelge asırılǵan huqıqıy reformalardıń mazmun-mánisi jarıtıp ótilgen.*

Gilt sóz: *Oliy Majlis, ombudsman, milliy institut, milliy oray, insan huqıqları, demokratiya.*

СИСТЕМА НАЦИОНАЛЬНЫХ ИНСТИТУТОВ ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация. *В данной статье освещается система национальных институтов по правам человека в Узбекистане, их полномочия, деятельность, а также содержание проводимых правовых реформ в области прав человека после независимости.*

Ключевое слово: *Олий Мажлис, омбудсман, Национальный институт, Национальный центр, права человека, демократия.*

THE SYSTEM OF NATIONAL HUMAN RIGHTS INSTITUTIONS IN UZBEKISTAN

Abstract. *This article highlights the system of national human rights institutions in Uzbekistan, their powers, activities, as well as the content of ongoing legal reforms in the field of human rights after independence.*

Keywords: *Oliy Majlis, Ombudsman, National Institute, National Center, human rights, democracy.*

КИРИЧМЕ

Ózbekstandagi insan huqıqları boyınsha milliy sistemada búgingi kúnde insan huqıqları boyınsha milliy institutlar belgili orın iyeleydi. Insan huqıqları boyınsha milliy institutlar insan huqıqları hám erkinliklerin qorǵawdıń sudlawshı emes sistemasına kiredi. 1993-jılǵı Vena deklaraciyası hám Háreket programmasına muwapıq Ózbekstanda insan huqıqları boyınsha milliy institutlar dúzilgen: 1995-jılı Ózbekstan Respublikası Oliy Majlisiniń Insan huqıqları boyınsha wákili (ombudsman), 1996-jılı Insan huqıqları boyınsha Ózbekstan Respublikası Milliy orayı, 1997-jılı (2005-jılǵa shekem Oliy Majlis janında bolǵan) Ózbekstan Respublikası Prezidenti janındaǵı Ámeldegi nızam hújjetleri monitoringi institutı (2018 jılı 3 aprel'de UP-5395 sanlı Prezident Pármanı menen saplastırıldı). Hár bir shólkem hákimiyatınıń hár túrli tarmaqlarına tiyisli bolıp, ayrıqsha qásiyetlerine iye hám insan huqıqlarınıń hár túrli tárepleri, yaǵnıy: shaǵımlardı kórip shıǵıw, milliy lekciyalardı tayarlaw, informacion-mánáwiyy jumıslar, insan huqıqların monitoring qılıw menen shuǵıllanadı [1,4-5].

МАТЕРИАЛДАР МЕН ТӘСЛІДЕР

Ózbekstan Respublikası Oliy Majlisiniń Insan huqıqları boyınsha wákili (ombudsman). Demokratiyalıq parlamentler qatarında mámleketimiz parlamenti janındaǵı Insan huqıqları boyınsha wákil (ombudsman) lawazımı 1995-jılı dúzildi.

1997-jıldıń 24-aprelde Ózbekstan Respublikası Oliy Majlis segizinshi sessiyasında “Oliy Majlistiń Insan huqıqları boyınsha wákili (ombudsman) haqqında”ǵı Nızam qabıllandı. Usı nızam keyingi parlament reformalarına sáykes túrde 2004-jılı 27-avgustta jańa baspada qabıllandı. Óz iskerligin ġarezsizlik, úzliksiz, siyasiy biytáreplik, konstituciyalıq hám nızamlılıq,

iskerligin áshkaralıq, tekseriwin konfidenciallıq, subsidiarlılıq principiari tiykarında alıp baratuđın Insan huqıqları boyınsha wákildiń huqıqıy atađı, iskerlik tarawı hám principiari, sonıń menen birge, lawazımğa saylanıw hám jumıstan bosatılıwı rejimin, puqaralardıń shađım hám arzaların kórip shıǵıwdađı kepillikleri hám de puqaralardıń huqıqları hám erkinliklerin qorǵawdađı huqıqları hám minnetlemeleri usı Nızamda belgilep qoyıldı.

Wákil óz wazıypaların orınlawda “Puqaralar hám yuridikalıq shaxslar múrájatları haqqında”ǵı Ózbekstan Respublikası nızamı, “Puqaralardıń huqıqları hám erkinliklerin buzatuđın háreketler hám qararlar ústinen sudqa shađım qılıw haqqında”ǵı Ózbekstan Respublikası nızamı, Ózbekstan Respublikasınıń basqa nızam hújjetleri hám de insan huqıqları boyınsha xalıqaralıq shártnamalarǵa ámel etedi.

Ózbekstandađı Wákil keń huqıqıy kepilliklerge iye bolıp, onıń iskerligi mámleket hám puqara, jámiyet hám shaxsqqa tiyisli social munasábetlerdiń zárúrli tarawın óz ishine aladı. Házirgi zaman jámiyetiniń turmısı hám iskerliginiń Wákilge tiyisli bolmaǵan qandayda bir tarawı joq, sebebi insan jáne onıń huqıqları, erkinlikleri hám nızamlı mápleri Wákildiń tiykarǵı dıqqat ob'ekti esaplanadı [2,23].

НӘТИЖЕЛЕР

Ombudsman hár jılı óziniń iskerligi boyınsha jıllıq esabatın járiyalaydı. Bul esabatında Ombudsman óz iskerligi baǵdarlarında alıp bargan jumısları haqqında tolıq maǵlıwmatlar berip baradı. Puqaralardıń shađımları menen islew ombudsman institutınıń tiykarǵı iskerlik túri esaplanadı. Puqaralardıń hár túrli mámleket shólkemlerine múrájat etiwge bolǵan óz konstituciyalıq huqıqlarınan paydalanǵan halda Ombudsmanǵa jiberip atırǵan shađımları jıldan-jılǵa kóbeyip atır.

2021-jıldı Insan huqıqları boyınsha wákilge 18738 múrájat kelip tústi, sonnan puxaralardan 16559, tergew orınları hám jazanı ótew mekemelerinen 2120, sırt mámlekettin 59 shađım hám arzalar kelip túsken [3,2].

Ózbekstanda insan huqıqların monitoring qılıwdıń milliy sisteması sheńberinde belsendi qatnasıp atırǵan Ombudsman institutı tárepinen ótkin dáwir dawamında respublikanıń barlıq wálayatlarında: hayallar hám balalar huqıqlarına, puqaralardıń sudqa bolǵan huqıqı hám mámleket shólkemlerine múrájat etiw huqıqlarına, turaq-jay múlk iyeleri huqıqlarına, fermerler hám isbilermenler huqıqlarına, mayıplar hám nawqaslar huqıqlarına ámel etiliwi sıyaqlı aktual máseleler boyınsha monitoring jumısları ótkerildi. Hayal-qızlar komiteti menen birgelikte Máslahát-analiz keńesi dúzildi. Bul Keńes hayallar huqıqları, bala huqıqları haqqındađı BMSH konvenciyalarına hám bul shártnamalar boyınsha islengen komitetlerdiń qararlarına ámel etiliwi boyınsha monitoringdi ámelge asıradı.

Wákil Ózbekstanda insan huqıqların ámel etiliwiniń jaǵdayı haqqında BMSHniń tiyisli komitetlerine Ózbekstan Respublikasınıń Milliy lekciyaların tayarlawda qatnasadı. Ámeldegi nızamshılıqtı hám mámleket shólkemleri iskerligin analiz qılıw tiykarında, Ombudsman Milliy lekciya teksti mazmunın jaqsılaw jáne onı BMSH komitetleri talaplarına muwapıq keltiriw boyınsha óz usınısların kiritedi. Ótkin dáwirde BMSH komitetlerine usınıs etilgen Ózbekstannıń barlıq Milliy lekciyaları Ombudsman jámiyetinde ekspertizadan ótedi. Ózbekstannıń milliy lekciyaların kórip shıǵıw nátiyjeleri boyınsha qabıl etilgen BMSHniń shártnamalıq komitetleriniń juwmaqlawshı usınısları turaqlı túrde Insannıń konstituciyalıq huqıqları hám erkinliklerine ámel etiliwi boyınsha komissiyası jıynalıslarında talqılap barıladı.

Ombudsmannın iskerlik baǵdarlarınan biri - bul xalıqaralıq sheriklik bolıp tabıladı. Bunday sheriklik sırt ellerde ótkerilgen konferenciylar, seminarlar, treninglarda lekciylar menen qatnasıw, sonın menen birge, mámleketimizge jáne onın regionlarına kelgen xalıqaralıq shólkemlerdiń wákilleri menen ushırasıwlar hám sáwbetler shólkemlestiriw formasında ámelge asırıladı. Mısal ushın, 2012-jılda Ombudsman tárepinen rásmiy delegaciylardı, shet mámleketler hám xalıqaralıq shólkemlerdiń wákillerin kútip alıwǵa, xalıqaralıq húkimetlik emes hám huqıqtı qáwipsiz etiwshi shólkemlerdiń wákilleri menen ushırasıwlar hám sáwbetlerge shama menen 30 qabıllaw ótkerildi [4,5].

Ózbekstan Respublikası Prezidenti janındaǵı Ámeldegi nızam hújjetleri monitoringi institutı. 1997-jılı 15-yanvarda Oliy Majlis janında islengen Ámeldegi nızam hújjetleri monitoringi institutı 2005-jılıdın 2aprelinde Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń Pármanı menen jańa at penen qayta dúzildi.

Ózbekstan Respublikası Prezidenti janındaǵı Ámeldegi nızam hújjetleri monitoringi institutı - demokratiyalıq reformalardı jáne de tereńlestiriw, Ózbekstan Respublikasınıń nızam hújjetlerin xalıqaralıq normalarǵa muwapıqlastırıw, insan huqıqları tarawındaǵı huqıqıy normalarǵa ámel etiliwin monitoring hám de nátiyjeli qadaǵalawdı támiyinlew maqsetinde islengen mámleket shólkemi bolıp tabıladı. Institut 2018 jılı 3 aprel'de UP-5395 sanlı Prezident Pármanı menen saplastırıldı.

Insan huqıqları boyınsha Ózbekstan Respublikası Milliy orayı. Insan huqıqları boyınsha Ózbekstan Respublikası Milliy orayı [5,6-7] mámleketlik, analiz qılıw, túsindiriw hám muwapıqlastırıw organı esaplanadı. Oray insan huqıqları tarawında mámleket basqarıw shólkemleri iskerligin muwapıqlastıradı, insan huqıqları tarawındaǵı jumıslar milliy rejesin islep shıǵadı, Ózbekstanda insan huqıqları qorǵawı boyınsha milliy lekciylar tayarlaydı, mámleket xızmetkerleri ushın bolsa insan huqıqları qáwipsizligi tarawında informaciya bazasın jaratadı, olardı oqıtadı, máslahátlar beredi hám úgit-násiyat jumısların júrgizedi.

Oraydın tiykarǵı maqseti – tiykarǵı wazıypalardı hár tárepleme sheshiw jolı menen Insan huqıqları tarawındaǵı Milliy iskerlik programmasın - huqıq hám erkinliklerdi qorǵawdın kóp tárepli sistemasın islep shıǵıw hám turmısta qollanıw menen baylanıslı tómendegi wazıypalardı ámelge asırıwdan ibarat :

- Insan huqıqları tarawındaǵı nızamshılıqtı jetilistiriw;
- Huqıqıy járdem kórsetiw hám insan huqıqların sud jolı menen qorǵaw;
- Insan huqıqların sudtan tıs qorǵaw sistemasın jaratıw;
- Xalıqtın sociallıq hálsiz qatlamına kiretuǵın shaxslar huqıqların qorǵaw strategiyasın islep shıǵıw;
- Húkimetlik emes huqıqtı qorǵaw shólkemleri xızmetleriniń nátiyjeli formaların rawajlandırıw;
- Insan huqıqlarına ámel etiw kepilligi retinde informaciya alıw erkinligin támiyinlew;
- Insan huqıqları tarawındaǵı tálimniń kóp maqsetli sistemasın - ayrıqsha qániygelesken kurslardan tap ǵalabalıq maǵlıwmat - tanısıw programmalarına shekem shólkemlestiriw;
- Atqarıw hákimiyati sheńberindegi ministrlikler, komitetler, keńseler hám mákemelerdiń insan huqıqları tarawındaǵı iskerligin muwapıqlastırıw;
- Ózbekstan Respublikasında insan huqıqları hám erkinlikleri sistemasınıń rawajlanıwı tiykarında xalıqaralıq jámiyetshilik ke kirisiw jolların qalıplestiriw.

Oray BMSHniń insan huqıqları boyınsha tiyisli shártnamalıq shólkemlerine usınıw ushın BMSHniń insan huqıqları boyınsha xalıqaralıq shártnamalarınń Ózbekstanda atqarılıwı haqqında milliy lekciyalardı tayarlaydı.

ТАҲКАҲАҲ

Oray wazıypalarınan biri puqaralardıń múrájatlardı menen islew esaplanadı. Puqaralardan Orayǵa jılına ortasha 1500 den ziyat arza hám shaǵımlar kelip túseıi hám de telefon arqalı 3000 ge jaqın shaqırıwlarǵa huqıqıy máslahát beriledi. Múrájatlardı qalıs sudqa bolǵan huqıqtı támiyinlew máseleleri, huqıqtı qáwıpsız etiwshi organlar tárepinen dástepki tergewdi nızamǵa qarsı ótkeriliwi, sud qararların atqarıwı menen baylanıslı, sonıń menen birge sociallıq-Ekonomikalıq huqıqlardı buzıwı, yaǵnıy social támiynat, miynetke bolǵan huqıq, ádalatlı miynet sharayatlarına bolǵan huqıq, tálim alıw huqıqı, shańaraqtı, analıq, ákelik hám balalıqtı qorǵaw, maqul túsetuǵın turmıs tárizine bolǵan huqıq, jasaw ornın tańlawǵa bolǵan huqıq hám basqa da sol sıyaqlı máseleler boyınsha múrájat etip atır [6,7].

Oraydıń muwapıqlastırıwshı iskerliginiń taǵı bir túri Ózbekstan qosılǵan xalıqaralıq hújjetlerdegi normalardıń atqarılıwı haqqında Milliy lekciyalardı tayarlawdan ibarat esaplanadı. Atap aytqanda, Oray jáne onıń wákilleri Ózbekstannıń BMSHtıń shártnamalıq shólkemlerine insan huqıqları boyınsha 10 xalıqaralıq shártnama boyınsha milliy lekciyalar usınıs etiliwinde [7,46], BMSHniń İnsan huqıqları boyınsha keńesi hám shártnamalıq komitetleri jıynalıslarında Ózbekstan lekciyalarınń kórip shıǵılıw processinde tikkeley qatnasıp atır.

Ótken dáwir dawamında Milliy oray tárepinen BMSHniń shártnamalıq shólkemlerine insan huqıqları boyınsha tiykarǵı shártnama qaǵıydalarınń atqarılıwı boyınsha Ózbekstannıń 30 dan artıq milliy lekciyası usınıs etilgen [8,46].

Odan tısqarı, Oray BMSH shártnamalıq shólkemleri usınıslarınıń atqarılıwın muwapıqlastıradı. Mısalı, bul komitetlerdiń usınısların orınlaw maqsetlerinde Milliy oray tárepinen “Bala huqıqları kepillikleri haqqında”, “Mámleketlik emes kommerciyalıq bolmaǵan shólkemleri iskerliginiń kepillikleri haqqında”, XMSHniń bala huqıqlarına tiyisli konvencionaların ratifikaciya qılıw haqqındaǵı sıyaqlı, nızam joybarları islep shıǵılǵan.

Oray wákilleri huqıqtı qorǵaw shólkemleri tárepinen insan huqıqların ámel etiliwi menen baylanıslı jaǵdaydı úyreniw boyınsha Oraylar aralıq jumısshı toparada belsendi qatnasadı. Onnan tısqarı, Oray direktorı Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń “Adam sawdasına qarsı gúresiw natiyjeliligini asırıw ilajları haqqında”ǵı 2008-jılı 8-iyuldegi № PQ-911-sanlı qararı menen islengen İnsan sawdasına qarsı gúresiw boyınsha Respublika Mekemeleraralıq komissiyasınıń aǵzası da esaplanadı.

Oray óz iskerligin ámelge asırıwda BMSH sistemasındaǵı organlar hám mákemeler, basqa xalıqaralıq hám regionlıq shólkemler, shet el mámleketlerdiń Ózbekstandaǵı wákilxanaları menen sheriklik júrgizedi. Atap aytqanda, 2014-jilda Oray BMSHniń İnsan huqıqları boyınsha Joqarı komissarı Basqarması, BMSHRB, YUNISEF, FAO, EQBSh, Xalıqaralıq Qızıl Atanaq Komiteti, K. Adenauer Fondı, bir qatar xalıqaralıq shólkemler, AQSh, Ullı Britaniya, Qıtay sıyaqlı mámleketler elshixanaları, bir qatar xalıqaralıq mámleketlik emes shólkemler menen sheriklik dúzdi.

ҚОРЫТЫНДЫ

Ulıwma alǵanda, Ózbekstan Respublikasındaǵı insan huqıqları boyınsha milliy institutları xalıqaralıq shártnamalardıń atqarılıwı boyınsha qadaǵalawdı tómendegi baǵdarlarda ámelge asırılıp atır:

- nızamshılıqqa ámel etiliwin monitoring qılıw;
- nızamshılıqqa tiyisli usınıslardı tayarlaw;
- BMSH strukturalarına milliy lekciyalardı tayarlaw hám usınıw;
- insan huqıqları tarawında tálim boyınsha milliy jobanı ámelge asırıw;
- BMSHnıń İnsan huqıqları boyınsha keńesi hám shártnamalıq komitet-leriniń usınısların orınlaw boyınsha milliy háreket jobaların tayarlaw hám ámelge asırıw;
- insan huqıqları tarawında texnikalıq járdem programmaların ámelge asırıwǵa kómeklesiw. Ózbekstandaǵı insan huqıqları boyınsha milliy institutlardıń xalıqaralıq baylanıslardı rawajlandırıw boyınsha ayırıqshalıǵı olardıń Ózbekstan Respublikasınıń shet el mámleketler hám xalıqaralıq shólkemler menen sherikligi sheńberinde húkimet tárepinen qabıl etilgen ilajlarda belsendi qatnasıwı esaplanadı. İnsan huqıqları boyınsha milliy institutlardıń xalıqaralıq iskerligin insan huqıqları tarawındaǵı mámlekettiń sırtqı siyasiy iskerliginiń bir bólegi retinde kóriw múmkin.

Ózbekstan Respublikasındaǵı insan huqıqları boyınsha milliy institutlardıń insan huqıqları tarawındaǵı qadaǵalaw funkciyasın ámelge asırıwı tómendegilerdi ayırıqsha atap ótiw orınlı:

Birinshiden, insan huqıqları boyınsha milliy institutlar respublikada insan huqıqları boyınsha nızamshılıqqa ámel etiliwin tekseriwde belsendi sheriklikte, turaqlı túrde insan huqıqları hám olardı Ózbekstanda qorǵaw mexanizmleri máseleleri boyınsha seminarlar hám konferenciya shólkemlestirip atır.

Ekinshiden, milliy institutlar insan huqıqları tarawında xalıqaralıq -huqıqiy hújjetlerdi ámelge asırıw maydanınan xalıqaralıq qadaǵalaw processinde áhmiyetli rol oynaydı.

Ulıwmalastırıp aytqanda, ótken ásir dawamında Ózbekstanda insan huqıqları boyınsha milliy qadaǵalaw mexanizmi qáliplesti hám bul mexanizm óz ishine dástúriy túrde sud, huqıqtı qáwipsiz etiwshi organlar sıyaqlı mámlekechilik ushın tán bolǵan organlar menen bir qatarda, mámlekechiliktiń tiykarǵı belgisi bolmaǵan, biraq mámlekettiń mámleket retinde tiykarǵı wazıypası esaplanatuǵın insan huqıqları hám erkinlikleriniń nátiyjeli qorǵalıwın támiyinlewde belsendi qatnasıwǵa aynalǵan insan huqıqları boyınsha milliy institutlar da qamtıp alıp atır.

Sonıń menen birge, ayırıqsha aytıp ótiwimiz kerek, búgingi kúnde mámlekette de insan huqıqları hám erkinliklerin qorǵawda ǵalaba xabar quralları, mámleketlik emes hám kommerciyalıq bolmaǵan shólkemleri, ayırıqsha institut bolǵan máhálleler hám basqa puqaralıq jámiyeti institutları da áhmiyetli rol oynaydı. Ekinshiden, olardıń xalıqaralıq qadaǵalaw shólkemleri menen jaqınnan sheriklik baylanısları ornatılǵan bolıp, mámlekette insan huqıqları hám erkinlikleri boyınsha jaǵdaydı úyreniwde hám olardı qorǵawda hár túrli sheriklik formalarınan paydalanıp atır.

REFERENCES

1. Национальный доклад, представленный в соответствии с пунктом 15 а) приложения к резолюции 5/1 Совета по правам человека. Узбекистан. A/HRC/WG.6/3/UZB/1 -P.4-5
2. Qarań: Дунё омбудсманлари. Тўплам /Масъул муҳаррир С.Рашидова. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2007.
3. Отчет о деятельности Уполномоченного Олий Мажлиса Республики Узбекистан по правам человека (омбудсман) в 2021 год.//

<http://www.ombudsman.uz/uz/docs/ozbekiston-respublikasi-oliy-majlisining-inson-huquqlari-boyicha-vakili-ombudsmanning-2021-yildagi-faoliyati-togrisidagi-hisoboti>

4. Maʼlumotlar ushin qarań: Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (омбудсман)нинг 2012 йилдаги фаолияти тўғрисида ҳисобот. – Т.: 2013.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий марказини ташкил этиш тўғрисида”ги Фармони билан 1996 йил 31 октябрда ташкил этилган.
6. Maʼlumotlar ushin qarań: Саидов А., Бакаева Ф., Тиллабаев М. Национальный центр по правам человека в 2011 году. – Т.: НЦПЧ, 2012
7. Национальный центр Республики Узбекистан по правам человека в 2014 году /А.Х.Саидов, Ф.Х.Бакаева. –Т.: Vaktoria press, 2015.-С.46
8. Национальный центр Республики Узбекистан по правам человека в 2014 году /А.Х.Саидов, Ф.Х.Бакаева. –Т.: Vaktoria press, 2015.-С.46